

UDK 372.8

Ma'mura RO'ZIBOYEVA,
"UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY" NOTM dotsenti v.b., PhD
E-mail: ruziboyeva@mail.ru

DSc, dotsent S.Siddiqov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF CROSS CULTURE ON THE DEVELOPMENT OF INTELLECT IN STUDENTS

Annotation

This article reveals the content and essence of the concept of culture of intellect. The psychological-pedagogical features of intellectual development of students were also discussed.

Key words: Intellect, culture, mind, mental activity, thinking, intellectual operations, competence, skills, philosophy, psychology, pedagogy.

ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ КРОССКУЛЬТУРЫ НА РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТА СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье раскрывается содержание и сущность понятия культура интеллекта. Также обсуждались психолого-педагогические особенности интеллектуального развития студентов.

Ключевые слова: Интеллект, культура, разум, мыслительная деятельность, мышление, интеллектуальные операции, компетентность, умения, философия, психология, педагогика.

TALABALARDA INTELEKTNI RIVOJLANTIRISHDA KROSS MADANIYATNING PEDAGOGIK - PSIXOLOGIK TA'SIRI

Аннотация

Ushbu maqolada intellekt madaniyat tushunchalarining mazmuni va mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, talabalarni intellektual rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Intellekt, madaniyat, aql, aqliy faoliyat, tafakkur, intellektual operatsiyalar, malaka, ko'nikmalar, falsafa, psixologiya, pedagogika.

Kirish. Intellekt inson aqliy faoliyatining, aql-zakovatini, ongli hatti-harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Intellekt tevarak-atrofni, ijtimoiy muhitni hamda voqelikni bilish quroli, shuningdek, insonning keng ko'lamdagi faoliyatini oqilona amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. Forobiy «Aql ma'nolari haqida» risolasida, aql, bir tomondan ruhiy jarayon, ikkinchi tomondan tashqi ta'sir - ta'lim-tarbiyaning natijasi ekanligini uqtiradi. Forobiy fikricha, aql faqat insongagina xos bo'lgan tug'ma kuvvat-ruhiy kuch bilan bog'liq. Forobiyning aql, umuman bilish haqidagi ta'limotida mantiq (logika) ilmi muhim o'rin tutadi. «Mantiq sanoati kishiga shunday qonunlar haqida ma'lumot beradiki, bu qonunlar vositasida aql chiniqadi, inson sog'lom fikr yuritishga o'rganadi», - deb yozgan edi u. Forobiy mantiq ilmi bilan grammatika o'rtasidagi mushtaraqlikni qayd etadi: mantiqning aqlga munosabati grammatikaning tilga munosabati kabidir. Madaniyatshunoslik - madaniyat rivojlanishining eng umumiy qonuniyatlarini o'rganadi. Uning manbai insoniyat yaratgan barcha madaniy qadriyatlardir. Madaniyatshunoslikning asosiy vazifasiga insonning tabiat, jamiyat bilan birgalikdagi faoliyatini hamda kishilarning ma'naviy turmushiga oid barcha jarayonlarni tadqiq qilish kiradi. Uning tadqiqot manbai bo'lib:

- inson yaratgan sanoat sohasi;
- kishilarning muomala vositasi bo'lgan til;
- jamiyat boyligi va mezon bo'lmish bilim;
- ijtimoiy munosabatlar va ijtimoiy tashkilotlar;
- jamiyatda sodir bo'luvchi demografik va etnik jarayonlar xizmat qiladi. Madaniyatshunoslik umumnazariy fan hisoblanib, unga xos bo'lgan xususiyat - insonning madaniy hayoti hodisasini tartibli tizimga solib yondashish

hisoblanadi. Shuningdek, madaniyat gumanitar bilimlarni o'zida mujassam qilgan holda namoyon bo'lishi bilan birga bilishning o'ta murakkab obyektga hamdir. Madaniyat - bu insonlarning ijodiy faoliyati tufayli yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar majmuigina bo'lib qolmay, ayni paytda u jamiyat taraqqiyotining darajasini ham ifodalaydi, ya'ni jamiyatdagi bilim, mezon va qadriyatlarining yig'indisi madaniyatda gavdalanadi. Madaniyatni o'rganishda obyektiv qonuniyatlar, hodisalardagi sababiy bog'liqlik haqidagi an'anaviy tasavvurlardan foydalanmaslik ham mumkin. Umumiy bir soha sifatida madaniyatga sistemali yondashuv bir-biriga ta'sir etuvchi turli madaniyat sohalarining o'ziga xos xususiyatlarini qismlarga bo'lib emas, balki ularni yaxlit tasavvur qilish imkoniyatini beradi. Sistemali yondashuv tadqiqotning juda ko'p uslublaridan foydalanishga imkon yaratadi. Ya'ni, ayrim bir uslublar bilan olingan natijalarni boshqalariga qarama-qarshi qo'ymasdan va mutlaqolashtirmasdan xulosa chiqarishga asos bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'zbekistonda bu masala yuzasidan E.G'.G'oziyev, B.R.Qodirov, G'.B.Shoumarov, V.M.Karimova, R.Toshimov, M.M.Mamatov, E.Z.Usmonova, M.Vohidovlarning fikrlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir. E.G'.G'oziyev O'zbekistonda tafakkur psixologiyasini keng yoritgan olimlardan biridir. Muallifning fikriga ko'ra, inson tafakkuri o'zining mustaqilligi jihatidan mustaqil va nomustaqil tafakkurga ajratiladi. «Tafakkurning mustaqilligi deganda, kishining shaxsiy tashabbusi bilan o'z oldiga konkret maqsad, yangi vazifalar qo'ya bilishi, ular yuzasidan amaliy va ilmiy xarakterdagi faraz qilishi, natijani ko'z oldiga keltira olishi, qo'yilgan vazifani hech kimning ko'magisiz, ko'rsatmasisiz

o'zining aqliy izlanishi tufayli, turli yo'l, usul va vositalar topib, mustaqil ravishda hal qilishdan iborat aqliy qobiliyatni tushunish kerak»

Muhokama va natijalar. Tafakkurning mustaqilligi aqlning sertashabbusligi, pishiqiligi va tanqidiyligida namoyon bo'ladi. Aqlning sertashabbusligi deganda insonning o'z oldiga yangi muammo, aniq maqsad va konkret vazifalar qo'yishini, ana shularning barchasini amalga oshirish, nihoyasiga yetkazishda, yechimini qidirishda usul va vositalarning shaxsan o'zi izlashi, aqliy zo'r berib intilishi, ularga taalluqli qo'shimcha belgi va alomatlarining keltirilishidan iborat bosqichlarning bo'lishini nazarda tutamiz. Aqlning pishiqiligi vazifalarni tez echishda, echish paytida yangi usul va vositalarni tez izlab topishda, ularni saralashda, ana shu usullar va vositalarni o'z o'rnida aniq qo'llashda trafaretga aylangan usul, eski yo'l va usullardan forig' bo'lishda va boshqa jarayonlarda ifodalanaadi.

M.G'.Davletshin aqliy tushunchalarni qobiliyat tushunchasi bilan bog'lab o'rgangan. Qobiliyat shakllanishi va rivojlanishi, birinchidan, ma'lum bir faoliyatga moyillik yoki intilish borligiga va faoliyat natijalarining sifatiga qarab, tegishli tabiiy zehn nishonalarini aniqlash yo'li bilan, ikkinchidan, mutaxassis rahbarligida sistemali faoliyatga jalb etish orqali shaxsning tabiiy xususiyatlarini chiniqtirish va rivojlantirish yo'li bilan, uchinchidan, umumlashgan aqliy operatsiyalarni shakllantirish yo'li bilan borishi kerakki, bu operatsiyalar umumiy va maxsus axborotni engil va samarali o'zlashtirishni rejalashtirgan faoliyat bo'yicha malaka va ko'nikmalar hosil qilishni ta'minlasin. Bolalarda qobiliyatlarni o'sishi ta'lim-tarbiya jarayonida yuzaga keladi.

G'.B.Shoumarov mamlakat fuqarolarining aqliy saviyasiga alohida urg'u berib, har bir davlat, jamiyat taraqqiyoti, uning istiqboli o'z fuqarolarining saviyasi bilan belgilanishini e'tirof etadi. Jamiyat va fan-texnikaning rivojlanishida aql muhim omil va mezonlardan biridir. SHuningdek, SHoumarov har qanday insonparvarlik jamiyatida aqli zaiflarga e'tibor muhimligini uqtirib, aqli zaiflik omillarini markaziy asab tizimining organik buzilishi, shuning oqibatida bola bilish faoliyatining turg'un pasayishidir deydi.

B.R.Qodirov o'z ishlarida zehn, iste'dod aqliy taraqqiyot yuzasidan tadqiqot ishlari olib borgan. Hatto bu borada bank tuzishga ham muvaffaq bo'lgan. «Intellektual potentsialni boyitish aqliy zakovatni shakllantirishning ommaviy va shu bilan birga an'anaviy, hech kimning e'tiroziga sabab bo'lmaydigan turlariga diqqatni ko'proq qaratis, imkon darajada ular moddiy-moliyaviy tomonlarini kuchaytirish, ma'lum yutuqqa erishayotgan yoshlarni kengroq rag'batlantirish, ularga tegishli moliyaviy va madaniy muhit yaratish juda katta ahamiyatga ega.

Madaniyat - bu jamiyat taraqqiyotining ma'lum bir tarixiy bosqichdagi darajasidir. Kishilar hayoti va faoliyatini tashkil etish shaklida ifodalangan, insonlar tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar hamda insoniyat tomonidan yaratilgan madaniy boyliklar faqat o'tmish kishilaridan qolgan boyliklar bo'lib qolmay, balki o'zida inson aql-zakovati, hayoti to'g'risidagi fikr va o'ylarini aks ettiruvchi ko'zgu hamdir. Aynan, sistemali yondashuv madaniyatga o'ziga xos shaklda munosabat bildirgan holda kishilar hayot faoliyati sohalarini ham tushunish imkonini beradi. Bulardan madaniyat sohalari, madaniyat institutlari tashkil topib, ular aniq tuzilmaga va aniq vazifalarga ega bo'lgan holda ijtimoiy munosabatlar tamoyili,

ADABIYOTLAR

1. Foziev Э.Ф.Тадфаккур психологияси Т: “Ўқитувчи” 1991, 122-123-б.
2. Каримова В.М., “Психология” Ўқув қўлланма Т. А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 2002. 121-б.
3. Каримова В.М., Р.И.Суннатова, Р.Н.Тожибоева. Мустақил фикрлаш. “Шарқ” Т: 2000, 50-бет.
4. Иванов И.П., Зуфарова М.Е., “Умумий психология” Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти Т: 2009, 376-б.

kommunikatsiya, madaniy namunalarni tashkil qilib madaniyat tizimini belgilaydi.

J.Piaje intellekt nazariyasini ikkita muhim jihatga ajratgan bo'lib, intellekt funksiyalari va intellektning asosiy davrlarini o'z ichiga qamrab oladi. Intellektning asosiy funksiyalari qatoriga uyushqoqlik (tartibli) va adaptatsiya (moslashish) kiritilib, ular Intellektning funksional invariantligi deb yuritiladi. Intellekt faoliyatining tartibli deganda subektning intellektual aktivligini ko'rsatish jarayonida yaxlit holatning va unga kiruvchi boshqa elementlarning, shuningdek, ularning o'zaro munosabatlarini ajrata olish tushuniladi. Intellektning adaptatsiya funksiyasi o'z navbatida assimilyatsiya va akkomodatsiya protsesslaridan tuziladi. Ushbu nazariyaga binoan, Assimilyatsiya deganda idrok qilish (anglash) mumkin bo'lgan obekt to'g'risidagi karakteristikalarini tiklash anglanadi, akkomodatsiya bu bilishga inyluvchi subektning modiy borliqning talablariga moslashish pratsesidir. Anglash mumkin bo'lgan obektning individ tomonidan yaxlit xarakteristikasini idrok qilishning yuz berishi bilan mazkur protsess tugallanmaydi, balki obektning o'zi ham bilish faolligining ortib borishi natijasida o'zgarib boradi. J.Piaje konkret operatsiyalar davrining predmetlar bilan aloqada ekanligini ta'kidlab psixologiyada olg'a siljishga yordam beradi. Formal operatsiyalar davriga izoh berilganda esa predmetlar bilan tobora aloqa yo'qola borishi qatd qilinadi. Intellektning o'sishi inson operatsiyalar sistemasi bilan aloqada ekanligi aytib o'tiladi. Intellektning taraqqiyot pallasida aqliy harakatlar yig'iq holda bo'ladi. Shuning bilan birga, J.Piaje nazariyasiga ko'ra, intellekt davrlarining o'zaro o'rin almashishi tafakkurni o'sishini bildiradi, davrning ketma-ketligi esa o'sishning ichki qonuniyatlarini ifodalaydi.

Psixolog olimlar M.Akimova va E.Golubevalar tadqiqotlarida intellektni rivojlanishi faollikka bog'liq ekanligini isbotlab berganlar. Intellektual faollikning etishmovchiligi bosh miyaning qon bilan ta'minlash darajasining pasayishi o'z navbatida intellektning holatiga, shuningdek, xotirasiga ta'sir qilishga olib keladi. Xotiraning holati intellektning rivojlanish darajasi bilan tig'iz bog'liq bo'lib, inson intellektual qobiliyatining harakatlanishi to'la bo'lmasligi-bu xotiraning pasayishini birinchi belgisi hisoblanadi. P.Anoxin va E.Polejayevalar shaxsning psixofiziologik xususiyatlari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarida o'z aksini topgan. A.N.Leontev tafakkur psixologiyasi predmeti yuzasidan mulohaza yuritib, tafakkurni ko'rinishlarga ajratadi, fikr yuritishning faoliyati ekanligini tan oladi, lekin uni predmetli-amaliy faoliyat deb nomlaydi.

Xulosa. Madaniyatlararo intellekt hissiy intellektning muhim tarkibiy qismidir. Shunday xulosa qilish mumkinki, intellektual akt vaqtida ong yuqorilik qiladi va muammoning hal etilishini boshqaradi, ongsizlik esa boshqarish obekti sifatida namoyon bo'ladi. Intellektual xulq-atvor o'yin qoidalarini qabul qilishdan boshlanadi, buni esa psixikaga ega bo'lgan sistemadan intellekt muhit talab qiladi. Intellektual xulq mezonlari esa muhitni o'zgartirishi emas, balki individning muhitga moslashishi uchun muhit imkoniyatlarini ochishdir. Madaniyatlararo menejment har doim nafaqat olimlarning nazariy tadqiqotlari va xulosalariga, balki menejmlarning ekspert baholariga, amaliyotchi maslahatchilarning kuzatuvlariga asoslangan. Ushbu qo'shimcha manba olimlarning umumiy xulosalarini yanada asosli, aniq, bog'liqroq qilish imkonini beradi.

5. Begmurzayevich, D. B. (2022). Bo 'lajak boshlang 'ich sinf o 'qituvchilarida refleksiv madaniyatni rivojlantirishning metodologik asoslari. *Integration of science, education and practice. Scientific-methodical journal*, 3(6), 154-160.
6. Begmurzayevich, D. B. (2022). O'quvchilarni intellektual rivojlantirishning metodologik asoslari. *Ijodkor o'qituvchi*, 2(20), 52-59.
7. Karimova, B. (2019). Possibilities of formation of national pride with using khadiths in the first-year pupils of orphanages. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(11).
8. Karimova, B. K., & Oripova, M. S. (2021). Formation of national pride based on hadiths in primary school children of houses of kindness. *Academia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 652-665.
9. Karimova, M. O., & Saidullaeva, A. R. (2020). Pedagogical basis of the use of universal and national values in the spiritual and moral education of children in the family. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(7), 8547-8555.
- Kh, K. B. (2019). Формирование чувства национальной гордости воспитанников начальных классов домов милосердия посредством хадисов. *International scientific review*, (LXIV), 54-56.